

В. С. БІГУН

Вячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доцент Київського університету права НАН України

**ОДНООСОБОВІСТЬ І КОЛЕГІАЛЬНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
(ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА)**

Суд розглядає справи, приймає рішення одноособово чи колегіально. Чи зумовлює зазначений кількісний критерій судовий процес, його результат? В досліджуваному автором контексті одноособовість і колегіальність має філософсько-правове значення для розгляду справ і прийняття судових рішень. Дослідимо значення та зазначені смисли, обравши предметом дослідження норми процесуального законодавства та судову практику в Україні. Науково-практичне значення проблеми полягає в тому, що її філософсько-правове дослідження уможливує специфічний погляд на дослідження процесу ухвалення рішення, виконання функцій правосуддя.

Дослідження питань одноособового та колегіального розгляду справ і прийняття судових рішень висвітлено в низці публікацій, присвячених таким питанням, як здійснення правосуддя колегіально як принцип судочинства¹, статус і функції одноособового судді в правовій державі², поєднання одноособової і колегіальної форм правосуддя³ (зокрема правові та соціально-психологічні проблеми такого поєднання⁴, а також у контексті підсудності⁵) в кримінальному процесі, в господарському процесі⁶, адміністративному судочинстві⁷, значення колегіальності в оцінці доказів⁸, особливості прийняття рішень складом суду під час колегіального обговорення⁹. У зарубіжній літературі висвітлювалися результати досліджень окремих думок суддів¹⁰.

Водночас у юридичній літературі знайшли фрагментарне відображення аспекту проблем колегіального та одноособового розгляду справ, пов'язані з прийняттям, зокрема, обґрунтуванням судових рішень колегією суддів.

Завдання цієї статті - розкрити правові смисли одноособового та колегіального розгляду справ і прийняття судових рішень, продемонструвати їхнє філософсько-правове значення в контексті наступних питань, запропонувати можливі шляхи вдосконалення їх регламентації.

Уявлення про те, що судові рішення може бути «єдино правильним» емпірично може бути перевірене судовою практикою. Так, у процесі прийняття судових рішень колегіально виникають суперечності, які є предметом одноголосного чи колегіального розгляду й вирішення суддями. Які причини суперечностей у рішеннях? Наскільки вони ґрунтуються на різних уявленнях, оцінках обставин і тлумаченні та застосуванні права? Чи можливе єдино «правильне», «справедливе» рішення? Чи одноголосність рішення утворює його певність, а «рішення більшості» - суперечливість? Які правові та позаправові чинники впливають на суперечливі рішення? Як може бути вдосконалено регла-

В. С. Бігун, 2009

ментацію щодо одноосібного та колективного судового розгляду? На пошук відповідей на поставлені запитання і спрямоване дане дослідження, окремі результати якого представлені далі.

Стаття складається з двох головних частин: перша розкриває та систематизує положення процесуального права, які регламентують питання одноособового і колегіального судового розгляду; друга частина охоплює дискусійні питання, пов'язані з прийняттям «одноособових» і «колегіальних» судових рішень.

Процесуальне право. Передусім системно узагальнимо правові положення щодо одноособового і колегіального судового розгляду, закріплені в Конституції України та чинному законодавстві України з господарського, кримінального, цивільного, адміністративного та конституційного судочинства, зокрема відповідних кодексів (зокрема, при розгляді справ у Верховному Суді України (ВСУ), Вищому господарському суді України (ВГСУ), Вищому адміністративному суді України (ВАСУ)).

Конституцією України встановлено, що «судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних» (ч. 2 ст. 129). Законодавство України регламентує, що справи в «судах розглядаються суддею одноособово» чи «колегіально» (ст.ст. 4-6 ГПКУ, ст.ст. 23-24 КАС, ст. 17 КПК, ст.ст.18-19 ЦПК). Порядок одноособового чи колегіального розгляду справ визначаються положеннями щодо «складу суду».

В окремих випадках «суд» визначається у кодексах як «суддя [відповідного] суду, який розглядає і вирішує справу одноособово», або як «колегія суддів [відповідного] суду» (п. 3 ч. 1 ст. 3 КАСУ). Встановлюється, що суддя «діє від імені суду» (ч. 1 ст. 17 КПК). Процесуальне законодавство визнає народного засідателя суддею (п. 5 ч. 1 ст. 32 КПК) й визнає, що «суд» діє, наприклад, розглядаючи окремі кримінальні справи, й «у складі двох суддів і трьох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді» (ч. 3 ст. 17 КПК).

Чисельність складу суду, що розглядає справу, визначається процесуальним законом. Як правило, колегіальним є апеляційний та касаційний розгляд справи. Крім того, колегіальний розгляд у судочинстві може призначатися й залежати від таких критеріїв, як «категорія і складність» справи (ст.ст. 4-6 ГПКУ), зокрема суворість передбаченого кримінальним законом покарання (у вигляді позбавлення волі на строк більше 10 років у суді першої інстанції (якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд), у виді довічного позбавлення волі (закон встановлює розгляд у складі двох суддів і трьох народних засідателів) (чч. 2 та 3 ст. 17 КПК). При цьому «в справах, зазначених у ч.2 ст.33-1 КПК України, які за згодою обвинуваченого можуть розглядатися суддею одноособово, суддя повинен з'ясувати у кожного з підсудних, чи погоджується він на розгляд справи суддею одноособово. При незгоді будь-кого з підсудних на розгляд справи суддею одноособово справа розглядається колегіально. Згідно з ч. 2 ст. 283 КПК України заява підсудного про розгляд справи суддею одноособово чи у складі трьох суддів є обов'язковою як для суду, так і самого підсудного» (ч. 2 п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27 грудня 1985 року «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ», зі змінами і доповненнями).

Крім того, колегіальність передбачена при перегляді судових рішень в адміністративних справах у ВСУ *за винятковими обставинами* (ч. 6 ст. 24 КАСУ).

Колегіальний розгляд справ і прийняття рішень здійснюється:

1. «у складі трьох суддів» або «у складі не менше трьох суддів» (при розгляді будь-якої «залежно від категорії і складності» справи, а також при «перегляді в апеляційному порядку рішень місцевих господарських судів [, що] здійснюється апеляційними господарськими судами» (ст.ст. 4-6 ГПКУ); при розгляді адміністративних справ, предметом оскарження в яких є рішення, дії чи бездіяльність Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України, їхньої посадової чи службової особи, виборчої комісії (комісії з референдуму), члена цієї комісії розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів (ч. 1 ст. 24 КАСУ); при розгляді адміністративних справ в окружному адміністративному суді, а також за клопотанням

однієї зі сторін про колегіальний розгляд справи або з ініціативи судді в разі їх особливої складності (ч. 2 ст. 24 КАСУ); при перегляді судових рішень в адміністративних справах в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 24 КАСУ). Розгляд кримінальних справ у виключному порядку здійснюється апеляційними і касаційними судами у складі не менше трьох суддів (ч. 4 ст. 17 КПК).

2. «у складі не менше п'яти суддів» (касаційному порядку; ст. 24 КАСУ; ч. 4: перегляд судових рішень в адміністративних справах у касаційному порядку; ч. 5: адміністративні справи, підсудні Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції);

3. в іншому складі, зокрема:

3.1. «у складі трьох або більшої непарної кількості суддів» здійснюється перегляд Вищим господарським судом України у касаційному порядку рішень місцевих і апеляційних господарських судів (ст. 4-6 ГПКУ);

3.2. колегією у складі суддів Судової палати в адміністративних справах ВСУ за участі не менше двох третин її чисельності (але не менше 5 суддів) або колегією у складі суддів відповідних судових палат ВСУ здійснюється перегляд судових рішень в адміністративних справах у ВСУ *за винятковими обставинами* (ч. 6 ст. 24 КАСУ);

3.3. в окремо визначеному за чисельністю складі (наприклад, якщо виявлено неоднакове застосування судами касаційної інстанції одного і того самого положення закону, то справа розглядається колегією суддів на спільному засіданні відповідних судових палат ВСУ. Судовий склад спільного засідання палат формується головами відповідних палат у рівній кількості. Головує на спільному засіданні по чергово голова відповідної палати (ч. 2 ст. 241 КАСУ в редакції Закону № 2953-IV від 06.10.2005).

Якщо в деяких справах передбачено диспозитивну можливість колегіального або одноособового розгляду (вище зазначалася така можливість на розсуд і за згодою обвинуваченого), то в деяких справах такий розгляд є обов'язковим (справи по спорах про визначення місця проживання і відібрання дитини, встановлення батьківства, виселення у разі скасування рішення, постановленого одноособово суддею, розглядаються колегіально)¹¹.

Попри впорядкованість регламентування одноособового і колегіального судового розгляду, в судовій практиці виникає неоднакове їх застосування. Наприклад, «неоднаковою є також практика формування складу суду для розгляду справ щодо визнання і виконання вироків іноземних судів»¹².

Підсумовуючи перший розділ, можна зробити висновок про те, що рішення щодо підсудності справи в порядку одноособового чи колегіального судового визначається чинним законодавством, зважаючи на складність та категорію справи, а такої її розгляд певною інстанцією.

Порядок вирішення питань, справ і прийняття судових рішень. Вважається, що «судове рішення є найважливішим актом правосуддя, покликаним забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, правопорядку та здійснення проголошеного Конституцією принципу верховенства права»¹³.

Згідно з процесуальним законодавством України питання вирішуються, судові рішення приймаються суддею одноособово чи судом при колегіальному розгляді.

Одноособовий розгляд справ - це розгляд справ в суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду¹⁴.

Колегіальність створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов¹⁵.

У випадку колегіального вирішення господарської справи чи «питання, що виникають у процесі розгляду справи» відбувається «більшістю голосів суддів» (ст. 4-7 ГПКУ). Подібне положення діє і в адміністративному судочинстві («усі питання, що виникають при судовому розгляді адміністративної справи колегією суддів, вирішуються більшістю голосів суддів» (ч. 1 ст. 25 КАСУ)) чи в суді загальної юрисдикції, зокрема й в Верховному суді України («За наслідками провадження за винятковими обставинами більшістю голосів колегії суддів приймається постанова Верховного Суду України» (ч. 1 ст. 242 КАСУ)).

У деяких випадках при колегіальному розгляді судові рішення приймаються й одноособово, що на практиці може означати їх прийняття меншістю. Так, наприклад, «питання про порушення провадження з перегляду Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого господарського суду України *вирішується позитивно при згоді хоча б одного судді на засіданні колегії у складі трьох суддів Судової палати у господарських справах...*» (ст. 111-17 ГПКУ; курсив - В.Б.).

Як правило, законодавством встановлено, що «жодний із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий суддя голосує останнім» (ст. 4-7 ГПКУ; подібними є положення адміністративного судочинства: «При прийнятті рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання судового рішення. Головуючий у судовому засіданні голосує останнім» (ч. 2 ст. 25 КАСУ).

Законом регламентовано дії судді, які не згодні з рішенням більшості. Зокрема, в господарському судочинстві «суддя, не згодний з рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати процесуальний документ і має право викласти письмово свою окрему думку, яка долучається до справи, але не оголошується» (ст.ст. 4-7 ГПКУ). «Суддя, не згідний із судовим рішенням за наслідками розгляду адміністративної справи, може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ не оголошується в судовому засіданні, приєднується до справи і є відкритим для ознайомлення» (ч. 3 ст. 25 КАСУ). У конституційному судочинстві «Суддя Конституційного Суду України, який підписав рішення, висновок Конституційного Суду України, має право, незалежно від того, голосував він «за» чи «проти», прийняття рішення або давання висновку, викласти у письмовій формі свою окрему думку у справі у семиденний строк від дня голосування» (ч. 1 § 56 Регламенту Конституційного Суду України).

Закон також регламентує повноваження суддів при колегіальному розгляді. Зокрема, «підготовку проектів судових рішень здійснює головуючий колегії суддів або за його дорученням - будь-який суддя цієї колегії» (ст. 4-7 ГПКУ).

Положення щодо складу суду є процесуальними нормами й частиною процесуального права. Порушення або неправильне застосування норм процесуального права, зокрема в частині щодо складу суду, може бути підставою для скасування або зміни рішення (господарським процесуальним законом така можливість допускається «лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення»).

Водночас, «порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо: 1) справу розглянуто господарським судом у незаконному складі колегії суддів; 4) рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні; 5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу» (ст. 104 ГПКУ).

В адміністративному судочинстві також закріплено положення щодо незмінності складу суду. Зокрема, ст. 26 КАСУ встановлено, що «склад суду під час розгляду і вирішення адміністративної справи в суді однієї інстанції незмінний» (ч. 1). У разі неможливості продовження розгляду адміністративної справи одним із суддів до розгляду залучається інший суддя. Якщо нового суддю залучено під час судового розгляду, судовий розгляд адміністративної справи починається спочатку (ч. 2).

КАСУ регламентує наслідки відводу (самовідводу) судді. У разі задоволення відводу (самовідводу) комусь із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, адміністративна справа розглядається в тому самому адміністративному суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів (ч. 2 ст. 32 КАСУ). Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, суд вирішує питання про передачу справи до шитого адміністративного суду в порядку, встановленому статтею 22 цього Кодексу (ч. 3 ст. 32 КАСУ).

Вартою уваги є регламентація окремих та особливих думок суддів. Так, наприклад, згідно з процесуальним правом Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), «кожен суддя, який брав участь у розгляді справи, має право долучити до ухвали Суду або окрему думку - яка співпадає із думкою більшості або особливу - чи просто заяву про незгоду» (ч. 2 ст. Правила 74 Регламенту ЄСПЛ, ч. 2 Правила 88 Регламенту ЄСПЛ).

Підсумовуючи, відзначимо, що регламентація можливості окремих думок (які співпадають чи не співпадають із думкою більшості) відображає факт суперечливості рішень і думок суддів, зокрема їх обґрунтування.

На основі викладу можна зробити наступні висновки.

1. Колегіальність чи одноособовість розгляду й вирішення справ є принципами судочинства.

2. Колегіальність розгляду та вирішення справ зумовлена складністю, категорією справи, а також інстанцією суду, де вона розглядається. Що складнішою є питання справи, або що суспільно значиміше питання вирішуються й що вищою є судова інстанція, тим більшою є обґрунтованість її колективного розгляду. Колегіальність не лише створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов. Колегіальний розгляд також уможлиблює вироблення та застосування різних підходів до застосування матеріального права. Зазначене відображається в окремих думках (які співпадають чи не співпадають із думкою більшості).

3. Колегіальні судові рішення ухвалюються більшістю голосів суддів. Результат такого рішення залежить від уявлень більшості про те, яким має бути рішення, що, наприклад, відповідає закону і є обґрунтованим. Таким чином, умовно кажучи, «справедливість» рішення безпосередньо залежить від того, чи ухвалить його більшість.

4. Процесуальне законодавство України передбачає можливість викладу суддею окремої думки. Водночас доцільно закріпити законодавчо можливість для судді долучати до рішення, окрім окремої думки, що співпадає з думкою більшості, й *особливу* думку, що не співпадає з обґрунтуванням (мотивуванням) рішення чи його резолютивного частиною. Це відповідатиме принципу індивідуальної відповідальності судді в колегіальному вирішенні справи. В зв'язку з цим «розголошення висловлених у нарадчій кімнаті міркувань», які зафіксовані в окремих чи особливих думках, не доцільно регламентувати як порушення таємниці нарадчої кімнати.

5. Доцільно законодавчо запровадити обов'язковість зазначення числа (кількості) суддів (народних засідателів, присяжних), які склали більшість у прийнятті судового рішення колегіально (проголосували «за» чи «проти» рішення). Це підкреслить публічність судового розгляду, виявить і зафіксує суперечності щодо застосування матеріального права.

6. Потребує окремого вивчення доцільність і правова обґрунтованість запровадження одноголосності в разі визначення винуватості підсудного в кримінальному процесі України при колегіальному розгляді справи.

¹ Штефан М. Й. Колегіальність // Юридична енциклопедія / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / Ю.С. Шемшученко (ред.). - К.: «Українська енциклопедія», 2001. - Т. 3: К-М. - С. 148.

² Бринцев В. Д. Одноособовий суддя у правовій державі, його статус та функції: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НЮАУ. - Х., 1995. - 20 с

³ Бринцев В. Д. Поєднання одноособової і колегіальної форм правосуддя в кримінальному процесі. - Право України. - 1995. - № 7. - С. 23-25; Ничипоренко Т.Е. О пределах подсудности уголовных дел единоличному судье // Вестник Московского университета. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. - № 5. - С. 91-99; Трофименко В.М. Одноособна та колегіальна форма здійснення правосуддя по кримінальним справам // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук, праць. - 2001. - Вип. 10. - С. 106-113.

⁴ Тарасов А. А. Правовые и социально-психологические проблемы сочетания единоличных и коллегіальных начал в уголовном процессе Российской Федерации / Автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Институт государства и права РАН. - М., 2001. - 36 с. Див. також: Тарасов А.А. Единоличное и коллегіальное в уголовном процессе. - Самара, 2001.

⁵ Оверчук СВ. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. - К., 2005.

⁶ Гукасян Р.Е. Единоличные действия судьи по ГПК РСФСР // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1963 - 1964 гг. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. - С. 113-115; Малых Е.Г. Коллегіальное и единоличное рассмотрение гражданских дел в судах второй инстанции // Арбитражный и гражданский процесс. - М.: Юрист. - 2008. - № 9. - С. 33-36.

⁷ Павлова Е.С. Единичный судья и применение мер административного взыскания. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1981. - 19 с; Павлова Е.С. Проверка единичных решений судьи о применении мер административного воздействия // Социалистическая законность. - 1979. - № 12. - С. 48-49.

⁸ Каракчиев М. Х. Коллегиальность и состязательность в оценке доказательств по уголовным делам // Проблемы состязательного правосудия: Сб. науч. тр. / Под ред. В.Л. Будникова. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. - 204 с. - С. 101-106. (Каракчиев М.Х. - голова Чорноярського районного суду Астраханської області).

⁹ Шенітько В. Ю. Психологія судової діяльності. Навчальний посібник. - Х.: «Право», 2006. - С. 91-92.

¹⁰ Див., напр.: I dissent: Great Opposing Opinions in Landmark Supreme Court Cases / edited by Mark Tushnet. - Boston, MA: Beacon Press, 2008.

¹¹ Штефан М. Й. Колегіальність // Юридична енциклопедія. - К., 2001. - Т. 3: К-М. - С. 148.

¹² Цит. за: Практика застосування судами міжнародних договорів України щодо визнання і виконання вироків іноземних судів, підготовлене суддею Верховного Суду України В.М. Філатовим і помічником Першого заступника Голови Верховного Суду України З.П. Бортновською (джерело: інформаційний сервер Верховного Суду України). Зокрема в узагальненні йдеться: «В Апеляційному суді Закарпатської області ці справи розглядаються одноособово, а в Апеляційному суді Житомирської області справу розглянуто колегіально у складі трьох суддів. У п'яти справах про визнання вироків іноземних держав, розглянутих за вказаний період Апеляційним судом Харківської області, мав місце колегіальний розгляд у складі двох суддів і трьох народних засідателів. Із 12 справ, розглянутих Апеляційним судом Львівської області, дев'ять розглянуто колегіально судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, дві - колегіально у складі трьох суддів, одна - одноособово суддею в порядку Закону України від 29 листопада 2001 р. № 2860-III «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів».)

¹³ Частина 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України N 11 від 29.12.76 «Про судові рішення» (зі змінами і доповненнями).

¹⁴ Маляренко В. Т. Одноособовий розгляд справ // Юридична енциклопедія. - К., 2002. - Т. 4: Н-О. - С. 245.

¹⁵ Штефан М. Й. Колегіальність // Юридична енциклопедія. - К, 2001. - Т. 3: К-М. - С. 148.

Отримано 10.04.2009

Резюме

В статье обобщается процессуальное право Украины касательно единоличного и коллегиального осуществления правосудия. Представляются философско-правовые значения и смыслы единоличного и коллегиального рассмотрения дел и принятия судебных решений. Коллегиальное рассмотрение дел предопределено их сложностью. Коллегиальные судебные решения принимаются большинством голосов судей, таким образом создавая контroversивность относительно того, какое решение следует считать «правильным», например, в понимании обоснованности и соответствия закону. В то же время речь идет о том, что за то или другое решение проголосовали большинство судей. Автор, среди прочего, предлагает закрепить в Украине законодательно возможность для судьи приобщать к решению, кроме отдельной мысли, которая совпадает с мнением большинства, и особое мнение, которое не совпадает с обоснованием (мотивированием) решения или его резолютивной частью. Это также будет отвечать принципу индивидуальной ответственности судьи в коллегиальном рассмотрении и решении дела.

Summary

The author reviews and summarizes procedural law of Ukraine concerning individual and collective administration of justice in courts of law. There are legal philosophical values and meanings underlying the individual and collective hearing of cases as well as issuing court decisions. Collective hearing of cases is predefined by their complexity. Collective court decisions are made by the majority of judges, thus creating controversy over the question as to what decision may be considered «correct», for example, meaning that they are founded on law and reasoned. What we deal with in reality, the author argues, is only the fact that the majority of judges voted for a particular decision or a point. The author further i.a. suggests providing for in the Ukrainian legislation that a judge may add to the decision a separate opinion not when dissenting but also when coinciding with the majority opinion on different grounds (this provision is only common in e.g. German procedural law or the U.S. state and federal procedural law). This will also reflect the principle of judge's individual responsibility in collective hearing and decision-making in the administration of justice in courts.

